

Estetik Yargı ve Estetik Yargıyı Etkileyen Faktörler

Doç. Dr. Ayşe Tekel

Öz

Çalışmanın amacı estetik yargı ve estetik yargıyı etkileyen temel faktörleri, literatüre dayalı olarak tanımlamak, konuya ilişkin kapsamlı bir çerçeve sağlamaktır. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde estetik yargı kavramı tanımlanmaktadır; ikinci bölümde estetik yargıyı etkileyen faktörler irdelenmekte, sonuç bölümünde ortak estetik yargıların nasıl oluştuğu, nesne ve özne temelli yaklaşımlara referans ile sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Estetik Yargı, Güzel, Nesne, Özne

AESTHETIC JUDGMENT AND FACTORS AFFECTING AESTHETIC JUDGMENT

Abstract

The main aim of this study is to define aesthetic judgment and primary factors affecting it based on literature and to put forth a comprehensive framework in this context. This study covers three main parts. In the first part, the notion of aesthetic judgment is defined; in the second part, primary factors affecting it are investigated and in the concluding part the formation of aesthetic judgments is further discussed with reference to object – subject based approaches.

Keywords: Aesthetic judgment, Beauty, Object, Subject

1.Giriş

Estetik güzelliğin felsefesi olarak ortaya çıkmıştır. Güzelliği neyin oluşturduğu sorusuna ise yüzyıllardır birçok değişik yanıt verilmiştir (örn; Feagin and Maynard, 1997; Fenner 1996; Osborne and Balakian, 1968). Birçok kuramcı güzelliği, herhangi bir kişide hoş deneyimler uyandıran nesnenin özelliği olarak ifade etmiştir. Nesne temelli bu yaklaşımda güzellik nesnenin fiziksel niteliğine bağlı bir kavram olarak ele alınmıştır. Birçok kuramcıda güzelliğin bakan kişinin gözünde oluştuğunu; bir şeyin duyulara hoş geldiği sürece güzel olabileceğini savunmuştur. Özne temelli bu yaklaşımda güzellik kişinin kendine özgü özelliklerinin bir işlevi olarak tanımlanmıştır.

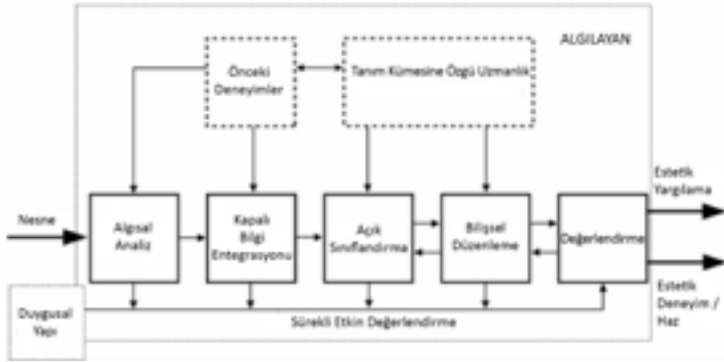
Güzellik kavramı XVIII. yy'da estetik kavramı ile birlikte düşünölmeye başlanmış ve bunun temelini Alman filozof Alexander Gottlieb Baumgarten atmıştır. Baumgarten estetiğin ayrı bir felsefe dalı olarak yerleşmesini sağlamıştır. Ancak estetiğin ilgi alanı olan 'güzel' kavramı ilk defa Yunan felsefesi'nin iki önemli filozofu Platon ve Aristoteles tarafından ortaya konulup tartışılmıştır. Yunan'dan, erken Hıristiyanlık dönemi ve Rönesans'a kadar, güzelliğin, nesnel, fiziksel bir özellik olduğu düşünölmüş, güzelliğin nesnenin doğasında olduğu görüşü savunulmuştur. Ancak süreç içerisinde güzelliğin bakan kişinin gözünde oluştuğu düşüncesi hâkim olmuştur. 17.yüzyıl İngiliz düşünürü Locke, güzelliğin hem öznel hem de nesnel niteliklere sahip olduğu görüşünü savunan ilk kişi olmuştur. Kant da güzellikte nesnel ve öznel düşünce ayırma dikkat çekmiştir. 20.yüzyıl modernist düşünce ekolünde estetik 'hazsal' bir değer olarak ifade edilmiş, postmodern düşünce ekolünde ise modernizmin önerdiği özne merkeziliğin tersine 'nesne' ön plana çıkmıştır. Özne ve nesne temelli yaklaşımlar estetik yargının doğasına da ışık tutmuştur.

Estetik yargılar özne ve nesnenin etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Estetik yargılama sürecinde gerek duygular gerekse nesnenin özellikleri belirleyici rol oynamaktadır. Güzelliği tanımlama da etkin olan nesne temelli yaklaşımlara referans ile gerçekleştirilen çalışmalar estetik yargılamayı etkileyen nesnenin özelliklerine ilişkin, özne temelli yaklaşımlara referans ile gerçekleştirilen çalışmalar ise estetik yargılamayı etkileyen duyguların nasıl yapılandığına ilişkin önemli katkılar sağlamaktadır. Çalışmada estetik yargı ve estetik yargıyı etkileyen temel faktörler, literatüre dayalı olarak tanımlanmakta; estetik yargıyı etkileyen temel faktörler güzel kavramını tanımlama da belirleyici olan nesne ve özne temelli yaklaşımlara referans sorgulanmaktadır.

2. Estetik Yargı

Estetik yargı, bir nesneyi hiçbir çıkar olmaksızın hoşlanmaya da hoşlanmama yoluyla yargılama yetisidir (Bagozzi, Tybout and Arbor, 1993; Berlyne 1974). Estetik yargılama nesne ile bireyin etkileşim içerisinde olduğu durumdan ortaya çıkmakta; nesnenin özellikleri ve (Birkhoff, 1933; Arnheim,1974; Berlyne, 1974; Cuthbert, 2006; Bishop, 2007) insanların duygularına dayanmaktadır.

Leder, Belke, Oeberst ve Augustin (2004) estetik yargılama sürecinin aşamalarını aşağıdaki şekilde özetlemektedirler (Tablo 1).

Tablo 1: Estetik Yargılama Süreci (Leder, Belke, Oeberst, ve Augustin, 2004: 494)

Estetik yargılama sürecinde kişi gözlemine algısal analizden başlamaktadır. Nesnenin algılanması duyumsal ve bilgiye dayalı olmak üzere iki süreçten oluşmaktadır. Nesne öncelikle duyumsal olarak algılanmaktadır. Duyularımız aracılığı ile nesneyi algılamamız, nesneye dair bilgileri edinmemiz ile mümkün olmaktadır. Nesneden kaynaklanan uyarıcı etkiler, görsel algılama sonucu önce fark edilmekte, sonra bilgi haline gelerek hafızaya kaydedilmektedir. Fizikî olarak deneyim yaşayan kişi nesneyi daha sonra zihinsel bir okuma yaparak algılamaya devam etmektedir. Bilgiye dayalı-zihinsel süreçte duyularımız ile edindiğimiz bilgiler yaşanmışlığa/önceki deneyimlere bağlı olarak birey tarafından kavramsallaştırılmaktadır. Bu aşamada birey önceki bilgileri ile var olan bilgiyi karşılaştırmakta ve nesneyi anlamlı bir kategori ile sınıflandırmaktadır (Leder, Belke, Oeberst and Augustin, 2004: 492).

Estetik yargılama sürecinin ilk üç aşamasında nesne duyusal bir zevk ve hoşnutsuluk oluşturmaktadır. Sonraki aşamalarda bilişsel ve duygusal süreçler, deneyimin bir parçası olarak devreye girmektedir. Scherer (2003) bilişsel süreç ve duygusal deneyimin birbiri ile bağlantılı olduğunu öne

sürmektedir. Parsons (1987) bilişsel değerlendirme sürecinin dört aşamada gerçekleştiğini belirtmektedir. Bireyin kendisi ve inanışları ile de ilintili olan ilk aşamada birey, nesnenin içeriğini kendine göre yorumlamaktadır. İkinci aşamada tasvirdeki güzellik ve gerçeklik önem kazanmaktadır. Üçüncü aşamada birey nesne oluşturulurken nelerin düşünüldüğüne yönelik empati kurmaya çalışmaktadır. Dördüncü aşamada ise stil ve şekle odaklanılmaktadır. Bilişsel süreçte estetik değerlendirmenin başarılı ya da başarısız olacağı da belirlenmektedir (Parsons, 1987; Winston and Cupchik, 1992)

2.1 Estetik Yargıda Nesnenin Özelliklerinin Rolü

Birçok kuramcı güzeli, herhangi bir kişide hoş deneyimler uyandıran nesnenin özelliği olarak ifade etmiştir. Nesne temelli bu yaklaşımlarda güzellik nesnenin fiziksel niteliğine bağlı bir kavram olarak ele alınmıştır. Güzeli tanımlamada nesne temelli yaklaşımların temel felsefesini Platon, Aristoteles ve Plotinos oluşturmuştur.

Platon güzelin bir idea olarak gerçekte var olduğunu; ideaların, diğer özellikleri yanında kendinden güzel olduğunu; asıl güzelliğin, hiçbir zaman değişmeyen gerçeklik olan güzellik ideası olduğunu savunmuş, akıl sahibi her varlık için güzel ideasının ortak olduğunu belirtmiştir. Platon, aklın insanı insan yapan en önemli özellik olduğunu belirtmiş; duyguyu ise insanın en zayıf yönü olduğu için reddetmiştir. Aristoteles güzeli ahenk ve düzen olarak tanımlamış; güzeli bir denge unsuru olarak görmüş, nesnenin/ eserin güzel olabilmesini oranlara bağlamıştır. Plotinos ise güzelliğin doğru orantıdan başka bir şey olmadığını savunmuştur.

Güzel olarak nitelendirilen nesnenin fiziksel özelliklerini saptamak üzere yapılan çalışmaların çoğunda nesne temelli yaklaşımdan hareket edilmiştir. Ergün (2010) güzel olarak nitelendirilen nesnenin özelliklerini dışsal ve içsel olarak ikiye ayırmıştır. İçsel niteliklerin başında nesnenin anlatım gücünün yüksek olmasının geldiğini ve bir nesnenin güzel olmasının, onun temsil ettiği ideyi yansıttığı oranda arttığını belirtmiştir. Nesnenin biçimsel niteliklerinin ise; orantı, simetri ve uyum kavramına referans ile sorgulanması gerektiğini vurgulamıştır.

Berlyne(1974)estetikyargısınınnesneninalgısalniteliklerinebağlıbirreaksiyon olduğunu ve bu reaksiyonun nesnenin fiziksel özelliklerine (elemanların bir araya geliş kalitesine) dayandığını belirtmiştir. L. Wittgenstein (1958) gibi pek çok kuramcı estetik yargıların temellindeki duygusallığı kaldırarak, onun yerine bilgiyi koymuş estetik yargının oluşumunu nesnenin özellikleri ile sınırlı tutmuştur. Bu zamana kadar yapılan pek çok çalışmada da nesnede

var olan denge ve orantının (Birkhoff, 1933; Arnheim, 1974; Gombrich, 1995; Höge, 1995; Locher, 2003) estetik yargıyı pozitif etkilediği ortaya konmuştur. Birçok çalışma da nesnenin simetrik ya da asimetrik olmasının (Berlyne, 1971; Jacobsen and Höfel, 2002), karmaşıklık veya basit olmasının (Moshagena ve Thielsch, 2013) benzer ya da farklı olmasının (Berlyne, 1970, 1971, Hekkert ve van Wieringen, 1990; Hekkert ve diğerleri, 2003, Solso, 2003) estetik yargıyı etkilediği saptanmıştır. Birkhoff (1933) ve Eysenck (1941), bir nesnenin estetiğinin sadelik ve karmaşıklık olmak üzere iki faktöre dayandığını belirtmişler ancak bu faktörler arasındaki ilişki konusunda uzlaşmaya varmamışlardır. Nesnedeki sadelik ya da süslemenin ölçüsü ile ilgili Hekkert (2003) insanların etkinin büyüklüğü konusunda uzlaştıkları sürece, sonucun estetik çekiciliği konusunda anlaşacaklarını belirtmiştir. Berlyne (1974) orta uyarılma potansiyeli olan nesnelerin, algılayan kişide maksimum tatmin edici etkiyi yarattığını, çok düşük veya çok yüksek uyarma potansiyeli olan nesnelerin ise hoş algılanmadıklarını belirtmiştir. Nasar'da (1994) benzer şekilde nesnede var olan ılımlı uyarma potansiyelinin pozitif estetik deneyim üreteceğini vurgulamıştır.

2.2 Estetik Yargıda Duygunun Rolü

Güzel kavramı sadece nesnenin 'biçimsel' özelliklerine bağlı olarak sorgulanmamıştır. Nesnelci yaklaşımın aksine, özne temelli yaklaşımda bir şeyin duyulara hoş geldiği sürece güzel olabileceği; güzelliğin kişinin kendine özgü özelliklerinin bir işlevi olduğu ve kişinin duygularına dayandığı savunulmuştur.

Güzeli tanımlama da özne temelli yaklaşımlar 19. yy.'da ağırlık kazanmış, bu yüzyılda Croussaz, Du Bos, Hutchosen, Burke, Lipps, Worringer, Jouffroy, Spencer, Alison, Hume, Schopenhaver, Taine, Gyan, Lalo, Marks ve Lukacs gibi filozoflar güzel kavramını bireye ve topluma bağlı güzellik algı ve yargısı ile tartışmaya başlamıştır. Bu dönemde Kant, Schiller, Hegel ve Vischer önderliğinde kurulan yeniçağ düşünce sistemi ile de güzellik özne nesne arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır.

Sosyal bilimlerdeki kuramlar ve bu kuramlara yön veren 'sosyal yapısalcılık' kuramı da güzeli tanımlama da duyguların rolüne ilişkin önemli katkı sağlamıştır. Sosyal yapısalcılık kuramını savunanlar duygu ile estetik değerlendirme arasındaki ilişkiyi sorgularken farklı görüşler öne sürseler de aşağıdaki noktalarda buluşmuştur:

- Duygular öğrenilmektedir.
- Duygular kültüre bağlıdır ve

- Duygular sosyal olarak yapılanmaktadır (Eaton, 1995: 96).

Estetik yargılar bir ölçüde bireyin duygularına dayanmaktadır. Yaş, cinsiyet, eğitim gibi bireysel özellikler duyguların gelişimini etkilemekte; duygular süreç içerisinde değişip, gelişebilmektedir. Duygular bilgi ve kapasite yükseldikçe gelişmekte ve değişmektedir (Jacobsen, 2010: 186).

Sosyal yapısalcılık kuramında estetik tepki bir kültürde dikkate değer algılama ve yansıma olarak tanımlanmaktadır. Duyguların değişkenliği kültürden kültüre değişmektedir. Bir kültür ve dildeki çeşitlilik, zenginlik aslında estetik tepkiyi de belirlemektedir. Duyguyu ifade etmede kültür ile bağlantılı olan dil, önemli rol oynamaktadır. Bir insanın belli bir duyguyu hissetmesi bile, o duyguyu ifade eden kelimenin o dilde olup olmadığına bağlı bulunmaktadır (Eaton, 1995: 101).

Sosyal yapısalcılık kuramına göre; duygular sosyal olarak yapılanmaktadır. Duyguların şekillenmesinde toplumun inanç ve ahlaki değerleri önemli rol oynamakta; duyguları değerlendirirken o toplumdaki ahlaki değerleri, sosyal özellikleri, örf ve adetleri, ritüelleri göz önünde bulundurmaktadır. Bir kişinin nasıl hissedeceği büyük ölçüde ne öğrendiğine ve ne hissetmeyi beklediğine göre farklılaşmaktadır. İnsanlar kimi zaman öğrenilmiş estetik rollere göre tepki vermektedir. Kişi, mekâna veya olaya hangi rol ile bakıyorsa estetik bakış açısı da üstlendiği role göre değişebilmektedir.

3. Sonuç

Estetik yargı, bireyin nesneye verdiği beğenme ve beğenmemeye dayanan subjektif hükümlerdir. Estetik yargılar hem nitelik hem de değer yargılarıdır. Bu neden ile estetik yargılama sürecinde gerek nesnenin fiziksel özellikleri gerekse bireyin kendine has özellikleri ve duyguları önem rol oynamakta; bireyin nesneye yüklediği anlam önem kazanmaktadır.

Estetik yargılar, subjektif yargılar olmasına karşın ortak estetik yargılarının nasıl oluştuğuna ilişkin nesne ve özne temelli yaklaşım savunucuları farklı açıklamalar getirmektedirler. Nesne temelli yaklaşımı savunanlar ortak estetik yargıların oluşumunda nesnenin özelliklerinin belirleyici olduğunu; nesnenin güzellik değerini kendisinde taşıdığını iddia etmektedirler. Özne temelli yaklaşımı savunanlar ise ortak estetik değer yargılarının oluşum nedenini duyguların sosyal olarak yapılanmasına bağlamaktadırlar. Ortak kültür, inanç ve değerlere sahip bireylerin estetik yargıların da ortaklıklar olabilmektedir.

Estetik yargıların değerlendirilmesinde bir çok kuramcı nesnenin bireyde yarattığı 'estetik deneyim'i esas almaktadır. Nesne temelli yaklaşım savunucuları estetik deneyimin nesnenin biçimsel özelliklerine bağlı olduğunu savunmakta; estetik deneyim yaşaması için bireyin dikkatini ilgili nesnenin biçimsel özelliklerine yöneltmesi gerektiğini belirtmektedirler. Birçok kuramcı da estetik deneyim yaşamak için nesnenin biçimsel özelliklerinin tek başına yeterli olmadığını, içeriğin önemli olduğunu savunmakta; bilgi sahibi olmadan estetik deneyimin yaşanamayacağını vurgulamaktadırlar. Bir nesnenin hangi tarz içerisinde, hangi amaç için tasarlandığı, neye hizmet ettiği, varsa arkasında yatan düşüncenin bilinmesinin yaşanan deneyimin tam olmasını sağlayacağı belirtilmektedir.

Estetik yargılama da yargının kaynağının özne olması herkes için geçerli olabilecek 'güzel' yargısının varlığını imkânsız kılmaktadır. Ancak güzeli tanımlamada nesnelci yaklaşımlar estetik olarak tanımlanan nesnenin özelliklerine ilişkin katkı sağlamakta; öznelci yaklaşımlar (özellikle sosyal yapısalılık kuramı) ise estetik yargılamada belirleyici rol oynayan duyguların nasıl yapılandırıldığına ilişkin önemli bir çerçeve sunmaktadır. Nesne, bireyin nesneye yüklediği anlama koşut ve kendi duygularına referans ile güzel olarak tanımlanmaktadır.

Kaynakça

Arnheim, R. (1974). *Art and Visual Perception. Berkeley: A Psychology of the Creative Eye* University of California Press.

Bagozzi, R., Tybout, A.M., and Arbor, A., (Eds) (1993). *MI: Association for Consumer Research, (10), 685-690.*

Berlyne, D.E. (1970). 'Novelty, Complexity and Hedonic Value', *Percept Psychophys*, 8 (5), 279–286.

Berlyne, D.E. (1971). *Aesthetics and Psychobiology. East Norwalk, CT: Appleton-Century-Crofts.*

Berlyne, D.E. (1974). *Studies in the New Experimental Aesthetics. New York: John Wiley and Sons.*

Birkhoff, G.D. (1933). *Aesthetic Measure. Cambridge: Harvard University Press.*

Bishop, A. (2007). 'Outside the Square? Aesthetic Response to the Contemporary Architecture of Federation Square, Melbourne', *The Environmentalist* , 27 (1), 63-71.

Cuthbert, A.R. (2006). *The Form of Cities, Political Economy and Urban Design. Oxford: Blackwell Publishing.*

Eaton, M.M. (1995) . 'The Social Construction Of Aesthetic Response', *British Journal of Aesthetics*, (35) 2, 95-107.

Gombrich, E.H. (1995). *The Story of Art. London: Phaidon Press*

Hekkert, P., Wieringen, P.C. (1990). 'Complexity and Prototypicality as Determinants of The Appraisal of Cubist Paintings', *British Journal of Psychology*, 81(4), 483–495.

Hekkert, P. Snelders, D., Wieringen, P.C. (2003). 'Most Advanced, Yet Acceptable: Typicality and Novelty as Joint Predictors of Aesthetic Preference in Industrial Design', *British Journal of Psychology*, 94(1), 111–124.

Höge, H. (1995). 'Fechner's Experimental Aesthetics and the Golden Section Hypothesis Today', *Empirical Studies of the Arts*, 13(2), 131-148.

Jacobsen T., Höfel L. (2002). 'Aesthetic Judgments of Novel Graphic Patterns: Analyses of Individual Judgments', *Percept Mot Skills*, 95(3), 755–766.

Jacobsen, T. (2010). 'Beauty and The Brain: Culture, History and Individual Differences in Aesthetic Appreciation', *Journal of Anatomy*, 216(2), 184–191.

Leder, H., Belke, B., Oeberst, A., Augustin, D. (2004). 'A Model of Aesthetic Appreciation and Aesthetic Judgments', *British Journal of Psychology*, 95(4), 489-508.

Locher, P. (2003). 'An Empirical Investigation of The Visual Rightness', *Theory of Picture Acta Psychologica*, 114(2), 147-164.

Moshagena, M., and Thielsch, M. (2013). 'A Short Version of The Visual Aesthetic of Websites Inventory', *Behaviour and Information Technology*, 32 (12), 1305-1311.

Nasar, J.L. (1994). 'Urban Design Aesthetics: The Evaluative Qualities of Building Exteriors', *Environment & Behaviour*, 26 (3), 377-401.

Parsons, M. J. (1987). *How We Understand Art: A Cognitive Developmental Account of Aesthetic Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.

Scheerer, K. (2003). *Introduction: Cognitive Components of Emotion*. In R. J. Davidson (Ed.). *Handbook of Affective Sciences*. Oxford: Oxford University Press, 563-673.

Solso, R. (2003). *Psychology of and the Evolution on the Conscious Brain*. Cambridge: MA, MIT Press.

Winston, A. S. and Cupchik, G. C. (1992). 'The Evaluation of High Art and Popular Art by Naive and Experienced Viewers', *Visual Arts Research*, 18(1), 1-14.

Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical Investigations*. Trans. G. E. M. Anscombe. Englewood Cliffs: Prentice Hall Press.

İnternet Kaynakları

Ergun, M. (2010). *Estetik (Sanat Felsefesi)*. <http://www.egitim.aku.edu.tr/sanاتفelsefesi.pdf> adresinden 24.08.2014 tarihinde alınmıştır.